

*Ks. Mirosław Sitarz*

**SPRAWOZDANIE Z IV MIĘDZYNARODOWEJ  
KONFERENCJI NAUKOWEJ  
KULTURA I PRAWO**

**„RELIGIA I WOLNOŚĆ RELIGIJNA  
W PAŃSTWACH EUROPY ŚRODKOWO –  
WSCHODNIEJ W PERSPEKTYWIE INTEGRACJI  
EUROPEJSKIEJ”**

W dniach 1–2 września 2003 r. w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim odbyła się IV Międzynarodowa Konferencja Kultura i Prawo pt. „Religia i wolność religijna w państwach Europy środkowo-wschodniej w perspektywie integracji europejskiej”, zorganizowana pod patronatem Prymasa Polski z okazji 10. rocznicy podpisania konkordatu między Stolicą Apostolską i Polską, przez Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Wydział Nauk Prawnych Towarzystwa Naukowego KUL, Uniwersytet Stefana Kard. Wyszyńskiego w Warszawie, Stiftung Gesellschaft für Rechtspolitik w Trewirze, Gesellschaft für Religion und Religionsfreiheit in der EU w Bischofsgrün oraz Stowarzyszenie Kanonistów Polskich.

W skład Komitetu Honorowego weszli: Abp Józef Kardynał Glemp – Prymas Polski, Abp Józef Kowalczyk – Nuncjusz Apostolski w Polsce, Abp Peter Erdo – Prymas Węgier, Abp Józef Życiński – Metropolita Lubelski, Dr Hanna Suchocka – Ambasador RP przy Stolicy Apostolskiej, Prof. Dr Roman Herzog – były prezydent RFN oraz Prof. Dr Marek Safjan – Prezes Trybunału Konstytucyjnego RP.

Komitet Naukowy Konferencji składał się z następujących osób: ks. prof. dr Andrzej Szostek – rektor KUL, bp prof. dr Andrzej Dzięga – Dziekan Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, dr h.c. Otto Theisen – honorowy przewodniczący Stiftung Gesellschaft für Rechtspolitik w Trewirze, prof. dr Zbigniew Cieślak – prorektor UKSW, prof. dr Gerhard Roberrs – Dyrektor Instytutu Polityki Prawnej z Trewiru, ks. prof. dr Janusz Mariański – Prezes Zarządu TN KUL, ks. prof. dr Henryk Misztal z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego,

ks. prof. dr Józef Krukowski – Przewodniczący Wydziału Nauk Prawnych TN KUL, i Przewodniczący Stowarzyszenia Kanonistów Polskich.

Natomiast Komitet Organizacyjny Konferencji tworzyli: ks. prof. dr Józef Krukowski, dr h.c. Otto Theisen, ks. dr Krzysztof Orzeszyna, ks. dr Mirosław Sitarz oraz z ks. dr Krzysztof Warchałowski.

Uroczystego otwarcia Konferencji dokonali: ks. prof. dr hab. Józef Krukowski – Przewodniczący Komitetu Organizacyjnego, abp Józef Kowalczyk – Nuncjusz Apostolski w Polsce, Abp Józef Życiński – Wielki Kanclerz KUL, dr h.c. Otto Theisen – b. Minister Sprawiedliwości RFN, ks. prof. dr Andrzej Szostek – Rektor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, prof. dr Zbigniew Cieślak – Prorektor Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zostały też odczytane pozdrowienia Kardynała Józefa Glempa – Prymasa Polski, skierowane do uczestników Konferencji.

W wystąpieniach powitalnych mówcy podkreślali, że konkordat jest instrumentem normalizacji stosunków między państwem a Kościołem i pełni szereg doniosłych funkcji. W skali krajowej konkordat spełnia funkcję stabilizacyjną, natomiast w skali międzynarodowej Konkordat polski zainicjował szereg konkordatów, jakie Stolica Apostolska wynegocjowała z rządami innych państw tej części Europy.

Konferencja trwała dwa dni. Obrady składały się z czterech sesji.

Sesji pierwszej przewodniczył Prof. Dr Hans H. Klein, Przewodniczący Zarządu Stiftung Gesellschaft für Rechtspolitik.

Pierwszy referat zatytułowany *Rola konkordatu w procesie normalizacji stosunków między państwem a Kościołem w Europie środkowo – wschodniej* wygłosiła Dr Hanna Suchocka, Ambasador Polski przy Stolicy Apostolskiej, b. Premier rządu RP. Na początku prelekcji wyjaśniła, że pojęcia *konkordat* używa się dla określenia umowy zawieranej przez państwo z konkretnym podmiotem prawa międzynarodowego jakim jest Stolica Apostolska. Zwróciła uwagę na konkordat włoski zawarty 11 lutego 1929 r. rozstrzygający tzw. „kwestię rzymską”. Konsekwencją tego traktatu było utworzenie państwa – miasta Watykan. Następnie ukazane zostało współczesne postrzeganie roli konkordatów. Stały się one narzędziem pozwalającym na rozwiązywanie problemów prawnych w stosunkach między państwem a Kościołem.

Szczególną rolę porozumienie te odegrały w państwach demokracji - w związku z rozpadem „bloku radzieckiego”. W krajach tych dyskusje na temat konkordatu toczyły się równoległe z dyskusjami na temat tworzenia nowych konstytucji. Zauważono potrzebę określenia na nowo stosunków między państwem a Kościołem. W kolejnej części prelekcji przedstawiono w kolejności chronologicznej historię umów - od 1993 roku, kiedy to konkordat podpisała Polska, aż do 2002 roku, w którym zawarte zostało porozumienie między Stolicą Apostolską a Albanią. Każde z państw wybrało formę umowy, która w danym momencie historycznym była najbardziej adekwatna do celów, jaki chciano osiągnąć. Toteż między poszczególnymi porozumieniami istnieją wyraźne różnice. Szczególną rolę odegrał Konkordat polski – nazywany również pionierskim - gdyż to właśnie on był modelowym, gdy idzie o treść, przełamywał wiele stereotypów będących pozostałościami po propagandzie ideologicznej minionego okresu. Do tej pory obowiązująca zasada rozdziału państwa od Kościoła zastąpiona została nową zasadą współdziałania. Ze względu na to, iż jednostka jest podmiotem obu tych wspólnot, konieczne jest współdziałanie dla dobra tejże jednostki. Zasadę tę proklamowała konstytucja soboru Watykańskiego II *Gaudium et spes*. W zakończeniu Dr H. Suchocka stwierdziła, iż konkordaty dla zrealizowania szeregu swoich postanowień wymagają wydania przepisów ustawowych, i dopiero przez ich pryzmat (sposób ich uchwalenia, czas), możemy ocenić rzeczywisty stan stosunków państwo – Kościół w danym państwie.

Drugi wykład pt. *Religia i wolność religijna w Republice Federalnej Niemiec*. wygłosił Prof. Dr Gerhard Robbers z Uniwersytetu w Trewirze. W pierwszej części wykładu Profesor zwrócił uwagę na Konstytucję Niemiec. Jego zdaniem, język Konstytucji jest przesiąknięty religijnością. Już w preambule zawiera ona słowa: „Mając świadomość swej odpowiedzialności przez Bogiem ...”, świadczy to o tym, jak dużą rolę pełni religia w życiu publicznym. Państwo jest religijnie neutralne, lecz nie odrzuca przekonań obywateli. Istnieje swoboda religijna. W prawie rodzinnym rodzina jest podstawową komórką wychowawczą. W państwie istnieje nie tylko wolność wyznawania religii w wymiarze indywidualnym, ale także w wymiarze instytucjonalnym. Kościół jest rozumiany jako korporacja prawa publicznego. Zawartych zostało wiele porozumień, traktatów i najważniejszy – Konkordat ze Stolicą Apostolską. Jeśli chodzi o szkolnictwo, to nauka religii w szkołach publicznych jest normalnym, obowiązkowym przedmiotem, a treść nauki

określa Kościół. Wbrew pozorom rezygnacja z obowiązkowej religii byłaby dyskryminacją przedmiotu, co godziłoby w wolność religijną. Także w mediach publicznych kościoły mają swoich przedstawicieli w radach nadzorczych. Kolejną poruszaną kwestią była sprawa finansowania Kościoła. W Niemczech istnieje rzadko spotykany w państwach Europy wschodniej podatek kościelny opłacany przez członków konkretnego kościoła. Prelegent zwrócił także uwagę na to, jak duży wpływ miały różne religie na rozwój kultury europejskiej. W ostatnim dziesięcioleciu społeczna rola Kościoła polegała na przewyciężeniu reżimu totalitarnego. Stanowiła ważny czynnik edukacji publicznej, była częścią procesu demokratycznego.

Drugiej sesji przewodniczył prof. dr Henryk Cioch prodziekan Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL.

Dr Balazsa Schanda z Katolickiego Uniwersytetu Peter Pazmany w Budapeszcie wygłosił referat *Religia i wolność religijna w Republice Węgierskiej*.

Węgry, zdaniem prelegenta, nie są krajem zbyt religijnym. Wg spisu powszechnego z 2001 roku tylko około 60% populacji deklaruowało przynależność do Kościoła, a tylko 15 % ma poczucie silnego powiązania z religią. Aktualnie zarejestrowanych jest około 150 kościołów. Głównymi źródłami prawa wyznaniowego na Węgrzech są: Konstytucja, ustawy („*O swobodzie sumienia i wyznania*”, „*O Kościołach*”) oraz traktaty międzynarodowe. Ustawy regulujące stosunek państwa do Kościoła na Węgrzech tworzą, wg Referenta, bardzo spójny system. Trybunał Konstytucyjny przyczynił się do precyzji, wyjaśnienia zasad i usunięcia potencjalnych pól konfliktu. Konstytucja zapewnia swobodę wyznania. Obowiązuje zasada neutralności religijnej i rozdziału Kościoła od państwa. Państwo nie może być związane instytucjonalnie z Kościołem, nie może mieszać się w wewnętrzne sprawy Kościoła. System ten jest zorientowany na współpracę, opiera się na dobrej woli, nie dąży się do poróżnienia stron. Ustawy regulują status prawny kościołów. Związek religijny czy kościół, aby uzyskać status prawny, winien spełnić określone warunki: 1) mieć co najmniej 100 członków, 2) posiadać swój statut, 3) posiadać organy reprezentujące go na zewnątrz, 4) złożyć oświadczenie, że działalność jego nie będzie kolidować z prawem. Jeśli chodzi o szkolnictwo to Kościół może posiadać własne szkoły. Nauka religii nie jest obowiązkowa. Kościół opłaca nauczycieli religii z własnych funduszy jedynie przy niewielkich dopłatach państwa.

Następnie ks. prof. dr Józef Krukowski (KUL, UKSW) wygłosił referat pt. *Religia i wolność religijna w Polsce*. We wstępie Ksiądz Profesor zarysował ogólnie przedmiot wykładu – stosunki między państwem a religią w Polsce i wyróżnił pięć podstawowych etapów w dziedzinie tychże stosunków. Pierwszy okres trwał od przyjęcia chrztu w 966 r. do trzeciego rozbioru Polski w 1795 r. W czasie tym państwo polskie było katolickie, a jednocześnie pluralistyczne pod względem narodowościowym i wyznaniowym. Mimo takiej różnorodności wyznaniowej nie dochodziło w Polsce do krwawych wojen na tle religijnym, jak to miało miejsce w innych państwach. Konstytucja z 1791 r. gwarantowała wolność dla wyznawców wszystkich religii. Drugim etapem był okres rozbiorów. Mimo rozbicia Polski między trzech zaborców – prawosławnej Rosji, protestanckich Prus i katolickiej Austrii, Kościół katolicki był czynnikiem jednoczącym naród polski. Trzeci etap to lata 1918 – 1945. Polska po odzyskaniu niepodległości była państwem pluralistycznym pod względem narodowościowym i wyznaniowym. Konstytucja z roku 1921 gwarantowała zasady liberalnego państwa świeckiego, a jednocześnie Kościołowi katolickiemu *pierwsze miejsce wśród równouprawnionych wyznań*. Sytuacja prawna Kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej została uregulowana przez Konkordat z 1925 roku. Czwartym etapem był okres Polski Ludowej. Narodowi narzucono zasadę „separacji między państwem a Kościołem”. Polska była krajem perwersyjnie świeckim, któremu narzucano ideologię ateistyczną. W tym czasie nastąpiło umocnienie więzi między Kościołem i narodem polskim. Kościół zastępował brak suwerennej władzy państwowej w sferze kultury. Doniosłą rolę pod tym względem pełnił Prymas Polski Stefan Kardynał Wyszyński oraz kard. Karol Wojtyła, zwłaszcza po wyborze na urząd biskupa Rzymu. Kolejny okres trwa od 1989 roku. W kształtowaniu stosunków państwo – Kościół rozstrzygające znaczenie miała ratyfikacja konkordatu z 1993 r. i uchwalenie Konstytucji 2 kwietnia 1997 r. W zakończeniu Prelegent stwierdził, że państwo Polskie jest demokratycznym państwem świeckim, respektującym uniwersalne wartości etyczne zakorzenione w chrześcijańskim dziedzictwie narodu. Kościół katolicki jest kościołem większościowym, lecz nie jest uprzywilejowany, czyli dominujący w sensie prawnym, co mogłoby stwarzać okazję do dyskryminacji innych związków wyznaniowych.

*Religia i wolność religijna na Ukrainie* to tytuł ostatniego referatu w tej sesji przedstawił go Bp Prof. Dr Sofron Mudryj – Rektor Akademi

Iwanofrankowskiej. Biskup we wstępie do swego przemówienia przypomniał właściwe znaczenie słów: religia, tolerancja religijna, wolność człowieka, następnie przeszedł do praktycznego zastosowania tych słów w realiach dzisiejszej Ukrainy. Jest to kraj młody, demokratyczny, wielowyznaniowy. Kościół jest oddzielony od państwa. Tradycyjne dla Ukrainy wyznania takie jak prawosławie, grecki i rzymski katolicyzm, istniejące na terenie Ukrainy od chrztu św. Włodymyra w X wieku aż do moskiewsko – bolszewickiej okupacji, zabiegają o to, by przywrócić sobie prawny stan istnienia oraz posiadania. Kościoły protestancki i katolicki czynią starania o zwrot odebranych im wcześniej pomieszczeń, klasztorów, majątku.

W drugiej części wykładu, referent, przedstawił prawodawstwo Ukrainy dotyczące spraw wyznaniowych. Na zakończenie Bp Mudryj stwierdził, że mimo sporego postępu w tej dziedzinie prawdziwej wolności na Ukrainie jeszcze nie ma, a państwo nadal próbuje podprządkować sobie Kościół.

Drugiego dnia obrad, podczas pierwszej sesji, której przewodniczył Prof. Wojciech Góralski z Uniwersytetu Kard. Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, jako pierwszy swoje wystąpienie przedłożył Prof. Jiri Tretera z Uniwersytetu Karola w Pradze. W referacie *Religia i wolność religijna w Republice Czeskiej* przedstawił sytuację religijną na ziemiach czeskich. Jest ona determinowana następującymi czynnikami: trwałą prozachodnią orientacją czeskiego chrześcijaństwa. W 2002 r. znowelizowano ustawę z 1991 roku, w której ograniczono (w niektórych aspektach) prawa kościołów. Nowa ustawa zawężyła definicję kościoła do instytucji przekazującej treści ideowe i kultowe. Jednakże 22 XI 2002 anulowano część tej ustawy po licznych apelach senatorów. Republika Czeska do chwili obecnej nie ma podpisanego Konkordatu ze Stolicą Apostolską. Pomimo intensywnych rozmów umowa nie znalazła poparcia parlamentu.

Kolejny referat pt. *Religia i wolność religijna w Republice Słowacji*, którego współautorem był prof. J. Krukowski, wygłosił ks. Pavlo Repko. We wstępie referatu Prelegent przedstawił historię stosunków państwo – Kościół od IX wieku do roku 1993. Stwierdził, iż obecnie Słowacja jest państwem pluralistycznym pod względem etnicznym i wyznaniowym. Znaczna część społeczeństwa – około 80% należy do Kościoła katolickiego, istnieje też Kościół prawosławny i protestancki, a także wiele ruchów pochodzenia zagranicznego. Stosunek państwa do religii

w płaszczyźnie prawnej w Słowacji uregulowany jest w następujących aktach normatywnych:

- 1) Konstytucja Republiki Słowackiej z 1 września 1992 roku (stanowi ona, że Słowacja jest państwem świeckim, neutralnym ideologicznie i religijnie, świeckość jednak nie oznacza zerwania z tradycją chrześcijańską; gwarantuje wolność religijną w wymiarze indywidualnym i instytucjonalnym);
- 2) ustawa konstytucyjna z 1991, zawierająca katalog podstawowych praw i wolności obywatelskich;
- 3) wielostronne umowy międzynarodowe dotyczące ochrony praw człowieka, o zasięgu uniwersalnym i europejskim;
- 4) dwie dwustronne umowy międzynarodowe ze Stolicą Apostolską. Pierwsza to Umowa Podstawowa z 2000 r. – gwarantuje niezależność i autonomię Stolicy Apostolskiej i Republiki Słowacji jako dwóch podmiotów prawa międzynarodowego, wolność religijną, niezależność i autonomię Kościoła Katolickiego od państwa, współpracę tych organów dla dobra człowieka. Natomiast druga to umowa między Stolicą Apostolską i Słowacką z dnia 21 sierpnia 2002 r. dotycząca duszpasterstwa wiernych wyznania katolickiego w wojsku i policji;
- 5) ustawą z 1991 r. o wolności wyznania wiary oraz sytuacji Kościoła i innych wspólnot wyznaniowych,
- 6) ustawą z 1992 r. o rejestracji Kościołów i związków wyznaniowych.

*Religia i wolność religijna w Białorusi* to tytuł wykładu bpa Antoniego Dziemianko – Sekretarza Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi. We wstępie do swego przemówienia Bp Dziemianko omówił historię stosunków państwo – Kościół w Białorusi. Podkreślił, że od 1831r. Kościół katolicki był systematycznie niszczoney. Do 1989 r. nie było żadnego biskupa, a pierwszy ksiądz na terenie Białorusi został wyświęcony dopiero w roku 1978. W drugiej części wykładu scharakteryzował prawo Republiki Białoruskiej pod kątem wolności religijnej. W preambule do ustawy *O wolności sumienia i organizacjach religijnych* jest zagwarantowane prawo każdego obywatela do wolności sumienia i wyznania, równości religii wobec prawa, równość wszystkich

wobec prawa niezależnie od wyznania, a także została podana kolejność wyznań. Na pierwszym miejscu znajduje się Kościół prawosławny, na drugim – Kościół katolicki, na trzecim – pozostałe wyznania. Taki zapis daje Kościołowi dobrą pozycję w rozmowach z państwem.

Kolejny referat *Religia i wolność religijna w Republice Litewskiej* przedstawił ks. Doc. Dr Vytautas S. Vaiciunas z Uniwersytetu w Kownie. Prelegent. przedstawił układy między Stolicą Apostolską i Republiką Litewską. W Wilnie 5 maja 2000 r. nastąpiło podpisanie trzech układów:

- 1) o współpracy w obszarze edukacji i kultury,
- 2) o prawnych aspektach wzajemnych relacji,
- 3) o duszpasterstwie wojskowym.

Litwa gwarantuje wolność religijną, wskazuje na prawo rodziców do wyboru edukacji religijnej; gwarantuje stworzenie warunków do nauczania religii na takich samych zasadach, jak nauczanie innych przedmiotów. Placówki prowadzone przez Kościół finansowane są z budżetu państwa, jeśli prowadzą kształcenie według standardów państwowych. W zakończeniu przemówienia omówione zostały artykuły Konstytucji, poświęcone kwestiom wyznaniowym (art. 26, 27 i 29) traktujące o wolności religijnej w państwie.

Ostatni referat w tej sesji pt. *Religia i wolność religijna w Republice Słowenii* wygłosił Alojz Peterle – b. Premier rządu Republiki Słowenii. Na początku przypomniał uwarunkowania historyczne obecnej sytuacji religii w Słowenii. Stwierdził, iż wynika ona z kilkudziesięcioletniej walki komunistów o usunięcie religii z życia publicznego. Po II wojnie światowej zniszczono wiele kościołów. Obecnie w parlamencie Republiki większość stanowią pseudo-komuniści, którzy w pewnym sensie przystosowali się do nowej sytuacji, lecz dalej postępowaniem ich kierują stare wzorce. Dlatego też w kraju obowiązuje rozdział państwa od religii, jest ona tolerowana, ale niekoniecznie lubiana. Trudno uzyskać zgodę na budowę nowych świątyń. Istnieje swego rodzaju „samocenzura” (przez długi czas nie wspominało się Boga w życiu publicznym). Dopiero od 1993 r. religia wkracza stopniowo w życie publiczne. Dominującym kościołem wg spisu powszechnego z 2002 roku jest Kościół katolicki (57% populacji deklaruje przynależność). Ruchy religijne mogą rozwijać się, posiadają status prawny, po uprzednim zarejestrowaniu się w ministerstwie Spraw Wewnętrznych (obecnie



istnieje 31 kościołów i związków wyznaniowych). Ruchy religijne mogą prowadzić własne szkoły na wszystkich szczeblach. W szkołach publicznych nauka religii jest fakultatywna, istnieje przedmiot „religia i etyka”, mający na celu przekazywanie wiedzy o religiach świata. Prelegent zauważył, że następnym krokiem w rozmowach Kościoła z państwem jest zawarcie umowy ze Stolicą Apostolską. Rozmowy w tej sprawie były prowadzone, lecz projekt umowy nie znalazł poparcia u post-komunistycznej większości w parlamencie. W zakończeniu przemówienia poruszył kwestię przystąpienia Republiki Słowenii do Unii Europejskiej. Nowa sytuacja wymusza na ustawodawcach podjęcie dalszych kroków w rozmowach z Kościołem.

Ostatniej sesji obrad przewodniczył Prof. Dr Jean-Paul Durand z Instytutu Katolickiego w Paryżu. Jako pierwszy głos zabrał Dr Michael Weninger – doradca Przewodniczącego Komisji Europejskiej w Brukseli. W referacie *Unia Europejska wobec Kościołów* przedstawił genezę Unii Europejskiej, a następnie zwrócił uwagę na jej aspekt duchowy.

Wspólnoty europejskie powołano po II wojnie światowej jako organizacje ekonomiczno – finansowe. Europa jest silnie nacechowana chrześcijaństwem, dominująca część ludności to osoby wierzące – 90 % (z tego jedna trzecia to ludzie o silnym poczuciu związku z religią, systematycznie uczestniczący w praktykach religijnych), ateści to 10%. Unia Europejska bez uregulowania stosunku do kościołów i religii nie może się udać. Podczas obrad Konwentu Europejskiego ustalono zasadę: „więcej demokracji”. Instytucje UE mają odzwierciedlać podstawowe potrzeby, a do nich należy właśnie religia. Tylko po uwzględnieniu religii w prawie unijnym można spełnić zasadę „więcej demokracji”. Prelegent stwierdził, że w projekcie Traktatu Konstytucyjnego Unii widać wyraźny postęp i pozytywne zmiany dotyczące uznania pozycji prawnej Kościołów i związków wyznaniowych.

Następnie Prof. J. Krukowski w referacie *Stanowisko Kościoła wobec projektu traktatu konstytucyjnego Unii Europejskiej* przedstawił postulaty zgłaszane przez Kościół wobec projektu traktatu konstytucyjnego Unii Europejskiej. W swoich rozważaniach Profesor zwrócił uwagę na następujące kwestie: 1) dlaczego Kościół katolicki zgłasza postulaty wobec projektu przyszłej konstytucji „Unii Europejskiej”; 2) jakie są te postulaty; 3) czy postulaty te zostały uwzględnione w projekcie traktatu konstytucyjnego Unii Europejskiej.

Zamknięcia Konferencji dokonał bp prof. dr Andrzej Dzięga – Dziekan Wydziału Prawa, Prawa kanonicznego i Administracji KUL. W swoim przemówieniu Ksiądz Biskup jeszcze raz zwrócił uwagę na aktualność i wielką wagę zagadnień wolności religijnej. Podziękował także wszystkim obecnym na Konferencji.